

**ЎЗБЕКИСТОНДА ИНДУСТРЛАШТИРИШ СИЁСАТИ ТАРИХИГА ОИД
АРХИВ ФОНДЛАРИ ТАҲЛИЛИ**

(Ўзбекистон Миллий архив хужжатлари мисолида)

Ш.Ш.Чориев

Ўзбекистон Миллий университети Тарих факультети доценти

Email: sherzodch@rambler.ru

Совет ҳокимиятининг Ўзбекистон ССР саноат соҳасини индустрлаштириш сиёсатига оид кўплаб тарихий хужжатлари бугунги кунда Ўзбекистон Миллий архивида сақланиб қолган.

Ўзбекистонда индустрлаштириш сиёсати тарихига оид маълумотлар мавжуд фондлар сони талайгина бўлиб, шу сабали уларни туркумлаштириб тавсифлаш мақсадга мувофиқ. Жумладан, биринчи гуруҳ хужжатлар, бу айнан саноат ташкилотларига тегишли архив фондлари ҳисобланади. Иккинчи гуруҳ хужжатлар Марказий бошқарув органларига тегишли фондларда жамланиб, шу ташкилотларнинг фаолияти билан боғлиқ. Ушбу фондларни мазмунига кўра, республикани индустрлаштириш жараёнлари ҳамда саноат ишлаб чиқариш жараёнларини ёритувчи маълумотларга эга фондларга ажратиш мумкин. Саноат соҳасига оид архив фондларини соҳаларига кўра ҳам таснифлаш лозим. Жумладан, ЎзМАда 20 дан ортиқ саноат соҳаси ва уни индустрлаштириш ҳақида маълумотларни жамлаган фондлар сақланган.

Ўз навбатида архивда мамлакат халқ хўжалигининг муҳим тармоғи ҳисобланган саноат соҳасида фаолият олиб борган бир қанча ташкилот ва корхоналарнинг архив фондлари сақланган бўлиб, улардаги хужжатлар республика иқтисодий тарихини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур фондларни қуйидагича таснифлаш мақсадга мувофиқ:

1. Оғир саноат;
2. Енгил саноат;
3. Озиқ-овқат саноати;
4. Илмий муассасалар.

Ушбу туркумга маҳаллий саноат соҳасини ҳам кўшиш мумкин. Хужжатларда маҳаллий саноат ҳақида маълумотлар келса-да, улар учун алоҳида архив фондлари ташкил этилмаган. Маҳаллий саноат ҳақидаги Ўзбекистон ССР МИҚ, ХКС каби олий органларнинг иқтисодий таҳлил хужжатларида кўплаб маълумотлар учрайди.

Ўзбекистон ССР ташкилот органлари орасида қисқа муддатли фаолият олиб борган ташкилотлар ҳам бир нечтани ташкил этади. 1932 йилда ташкил этилиб, 1936 йилда фаолияти тугатилган Ўзбекистон ССР ХКС қошидаги СССР Оғир саноат комиссарлиги ваколатли бошқармаси фонди (Р-83) хужжатлари 1, 3 рўйхатларда жамланиб, жами 456 та й/ж сақланиб қолган.

Оғир саноат тарихини ёритишда муҳим аҳамият касб этган яна бир муҳим архив манбаларидан бири Ўзбек-қирғиз тошкўмир кўшма саноати “Фарғона кўмир” (Феругол) трестининг хужжатлари ҳисобланади. Трест 1925 йил 1 октябрда ташкил этилиб, СССР Халқ хўжалиги Олий Кенгашининг 1927 йил 1 октябрдаги қарорига асосан ташкилот номи “Ўрта Осиё тошкўмир” трести деб ўзгартирилган. Трест тошкўмир, тупроқ, ғишт, оҳақ, алебастр ишлаб чиқариш, қазиб олиш ва сотиш вазифаларини бажарган. Трест хужжатлари архивнинг Р-103 фондида сақланиб, фонд бўйича тузилган 1, 2, 3, 4 рўйхатларда жами 2693 та йиғмажилд сақланган. 1, 2 рўйхат хужжатлари 1923-1927 йилларга тегишли бўлиб, 3, 4 рўйхат хужжатларининг хронологик даври 1970-1992 йилларни қамраб олади.

Фонд таркибида “Фарғонакўмир” трести Устави ва Низоми (1925 йил), “Фарғонакўмир” трести бошқаруви мажлислари баённомаси; СССР Халқ хўжалиги Олий Кенгашининг Фарғона кўмир трестини “Ўрта Осиё тошкўмир” (“Средазуголь”) трести сифатида қайта ташкил этиш тўғрисидаги қарори (1927), “Средазуголь” трестининг устави (1927) каби муҳим хужжатлар мавжуд.

Шунингдек, фондда кўмир қазиб олиш ва сотиш бўйича ишлаб чиқариш дастурлари ва беш йиллик режаларини тайёрлаш тўғрисида СССР Халқ хўжалиги Олий Кенгаши ва Меҳнат ва Мудофаа Кенгаши ва “Средазуголь” трести бошқаруви бўйича қарорлари, фармойишлари ва циркулярлари; “Средазуголь” трестининг техник йиғилишлари баённомалари, СССР Меҳнат ва Мудофаа Кенгашининг Ўрта Осиёдаги ваколатхонасини кўмир саноати иш режаларини кўриб чиқиш бўйича йиғилиш баённомалари; Корхоналар фаолияти ва ишлаб чиқариш режалари тўғрисидаги ҳисоботлар, “Средазуголь” трестининг Ўрта Осиё кўмир саноатида ишлаб чиқариш

кўрсаткичлари бўйича шарҳлари ва маълумотлар (1927 – 1928 йиллар), Ўзбекистон ва Қирғизистон кўмир корхоналари маҳсулотлари савдоси ассоциациясининг йиғилиш баённомалари сақланган.

1939 йил 3 июлда СССР ХКСнинг СССРда геология хизматини ташкил этиш тўғрисида ва 1939 йил 15 июлдаги СССР Ёқилғи Саноати халқ комиссарлигининг буйруғига кўра, Геология бош бошқармаси тизимида “Средазуголь” Ўзбек геология бошқармаси ва комбинати асосида 1940 йил 23 майда Ўрта Осиё давлат геология разведка трести ташкил этилган. 1940 йил 27 майда СССР Кўмир Саноати Комиссарлигининг буйруғи асосида “Кўмир ва сланец конларини аниқлаш бўйича Ўрта Осиё бирлашган давлат трести ташкил этилган ҳамда ушбу ташкилот СССР Кўмир Саноати Комиссарлиги тасарруфига ўтказилган.

СССР ХКСнинг 1953 йил 15 июндаги кўрсатмаси ва СССР Кўмир Саноати Министрлигининг 1953 йил 18 июндаги буйруғига кўра трест Ўрта Осиё Бирлашган геология трести деб номланган. Кейинчалик трест СССР кўмир саноати министрлиги қошидаги Геология бош бошқармаси тасарруфига ўтказилган. 1957 йил 5 июлдаги СССР ХКС ва Ўзбекистон ССР геология ва табиий бойликларни ҳимоя қилиш бош бошқармасининг буйруғига кўра трест фаолияти тугатилган.

СССР кўмир саноат Министрлиги Бош геология бошқармасининг Ўрта Осиё Давлат трести Р-2117 фондида ҳам кўмир саноати тарихига оид жами 2882 та ҳужжатлар сақланган. Мазкур фондда СССР ва Ўзбекистон ССР Министрлар Совети, оғир саноат, ёқилғи саноати, кўмир саноати халқ комиссарликлари ва кўмир саноати, Бош геология-қидирув бошқармаси буйруқлари ва қарорлари; Кўмир конларини қидирув бош бошқармаси ва “Средазуглегеология” трести Низомлари; геология-қидирув ва геофизика ишларининг йиллик режалари ва титул варақалари, кўмир конларида геология-қидирув, гидрогеологик ва топографик-геодезия ишлари лойиҳалари, трестнинг бурғулаш ва геология-қидирув ишларига оид ҳужжатлар мавжуд.

Ўзбекистонда Енгил саноат тарихига тегишли муҳим ҳужжатлар СССР енгил саноат Халқ Комиссарлигининг Ўзбекистон ССР ХКС қошидаги ваколатли бошқармаси (Р-84) фондида сақланиб, унинг рўйхатида 364 та йиғмажилд сақланган. Трест 1934 – 1936 йиллар ўз фаолиятини олиб борган.

Фонд таркибида СССР ва Ўзбекистон ССР МИҚ ва ХКС, СССР Меҳнат ва Мудофаа Совети ҳамда Енги саноат халқ комиссарлигининг Ўзбекистонда енгил саноатни янада ривожлантириш тўғрисидаги фармон ва циркулярлари, СССР Саноат халқ комиссарлиги ваколатхонаси ва Ўзбекистон ССР Давлат режа комиссияси ҳузуридаги мажлислар баённомалари. “Ўзбекипаксаноат” трестида капитал қурилиш режалари (1935). Фарғона тўқимачилик фабрикасида тўқимачилик ва йигирув ишлаб чиқариш, меҳнат ва режа кўрсаткичларининг бажарилиши бўйича шарҳлар (1935); “Ўзбекипаксаноат” трестининг кўрсаткичлари (1935 – 1936 йиллар) тўғрисидаги ҳисобот ва меморандумлари, Бутуниттифоқ жун маҳсулотларини қайта ишлаш бирлашмасининг Ўзбекистон ССРдаги идораси (1935)нинг ҳисоботлари (1936), Сталин номидаги Тошкент текстил комбинати фаолияти ва режалари, Ўзбекистон ССР совхоз секторида жун маҳсулотларини тайёрлаш режасини бажарилиши (1935), Ўзбекистон вилоятларида жун сотиб олиш (1935) ҳақидаги ҳужжатлар сақланмоқда.

СССР Оғир саноат халқ комиссарлигининг Ўрта Осиёдаги ваколатхонасинининг ҳужжатлари Р-2-фондида сақланган. Фонднинг даврий чегараси ташкилотнинг фаолият олиб борган йиллари билан боғлиқ бўлиб, унинг таркибида 1934-1936 йилларга доир ҳужжатлар сақланган. Фонд таркибида 195 та й/ж мавжуд. 1971 йилларда рўйхат таркибидаги йиғмажилдларнинг сарлавҳалари устида тахририй ишлар олиб борилган.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда саноат соҳасини индустрлаштириш бўйича фаолият олиб орган ташкилотларнинг барчаси алоҳида фонд сифатида сақланиб қолган. Ушбу фондлар республика саноат тарихини ёритишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Ушбу фондлар таркибида сақланган тарихий ҳужжатлар саноат соҳасининг турли йўналишлари бўйича алоҳида тадқиқотлар олиб бориш имконини беради.

Фойдаланилган манбалар

1. ЎзМА, 837-фонд, 10-рўйхат, 1-йиғмажилд, 28-варақ
2. ЎзМА, 83-фонд, 1-рўйхат, 273-йиғмажилд, 1-варақ
3. ЎзМА, Р-103-фонд, 1, 2, 3, 4 – рўйхатлар таҳлили
4. ЎзМА, Р-84-фонд, 1- рўйхат таҳлили